

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی
دانشکده زبان و ادبیات فارسی ، گروه تاریخ
پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)
گرایش ایران دوره اسلامی

عنوان:

نگارگری کتاب در دوره ی تیموریان

استاد راهنما:
دکتر نعمت احمدی نسب

استاد مشاور:
دکتر علاء الدین آذری

پژوهشگر:
لیلی جلیلیان

زمستان ۱۳۹۰

تقديم به :

روح پرفتح پدرم که پاکدل و خیراندیش بود و راهنما و مشوق
من در مسیر زندگی.

تقديم مادر عزیزم

برای کسی که جای خالی تکیه گاه را زیر سایه او پر می کنم

کسی که راهی را با عشق می‌پیماید،

هرگز راه را تنها نپیموده است

منت خدای را عزوجل که طاعتش موجب قرب است و به شکر اندرش مزید نعمت، هر نفسش که برآید بمد حیات است و چون فرو رود مفرح ذات یگانه ایزد مهربان را سپاسگزارم فرصت آموختن الفبای علم و انسانیت را برای ما فراهم نمود که در سایه لطف آن یگانه بزرگوار و صاحبان حقتش این موهبت گرانقدر نصیب ما شد.

این دستنوشته برگه سبزی است پیشکش و ناچیز که به دیده منت تقدیم استادان محترم جناب آقای دکتر نعمت احمدی نسب و دکتر علاء الدین آذری که با نگاه و کلام دلسوزانه و متعهدانه‌شان راه و رسم انسانیت و علم را به ما آموخت که ایشان در شمار اساتیدی است که مرا به مسئولیت خطیر علمی و راه دشواری که در پیش رو داشتم واقف و آشنا نمود. امید است که بتوانم قدردانی و سپاسگزاری تمامی اساتید خود را از الفبای کودکانی تا بی‌نهایت علمی خود باشد و آن ایزد یگانه مددکار و راهنمای این دانش‌آموخته نوپا در این راه بزرگ باشد.

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب **لیلی جلیلیان** دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۸۸۰۶۵۰۵۳۳۰۰ در رشته تاریخ در تاریخ ۹۰/۱۱/۲۹ از پایان نامه خود تحت عنوان "نگارگری کتاب در دوره تیموریان" با کسب نمره ۱۸ و **درجه عالی** دفاع نموده ام بدینوسیله متعهد می شوم:

- ۱- این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و...) استفاده نموده ام، مطابق رویه های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.
- ۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.
- ۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.
- ۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی: **لیلی جلیلیان**
تاریخ و امضاء

بسمه تعالی

در تاریخ ۱۳۹۰/۱۱/۲۹

دانشجوی کارشناسی ارشد خانم لیلی جلیلیان از پایان نامه خود

دفاع نموده و با نمره ۱۸ بحروف مجدد و با درجه عالی
مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

بسمه تعالی

دانشگاه آزاد اسلامی - واحد تهران مرکزی

دانشکده: ادبیات و علوم انسانی

XX

(این چکیده به منظور چاپ در پژوهش نامه دانشگاه تهیه شده است)

نام واحد دانشگاهی: تهران مرکزی	کد: ۱۰۱	کد شناسایی پایان نامه: ۱۰۱۲۱۱۰۲۸۹۲۰۰۵
عنوان پایان نامه: نگارگری کتاب در دوره تیموریان		
نام و نام خانوادگی دانشجو: لیلی جلیلیان	تاریخ شروع پایان نامه: ۱۳۸۹/۱۰/۳	تاریخ اتمام پایان نامه: ۱۳۹۰/۱۱/۲۹
شماره دانشجویی: ۸۸۰۶۵۰۵۳۳۰۰		
رشته تحصیلی: تاریخ - ایران اسلامی		
استاد/استادان راهنما: دکتر نعمت الله احمدی نسب		
استاد/استادان مشاور: علاء الدین آذری		
آدرس: کرمانشاه اسلام آباد غرب_ میدان هدایت خیابان شهید امیری پلاک ۳۹		
تلفن: ۰۸۳۲-۵۶۹۰۲۴۵		
چکیده پایان نامه (شامل خلاصه، اهداف، روش های اجرا و نتایج به دست آمده):		
<p>چکیده پایان نامه (شامل خلاصه، اهداف، روش های اجرا و نتایج به دست آمده): نگارگری به عنوان یک هنر سابقه ای چند هزار ساله دارد به طوری که این هنر در ایران از زمانی که آغاز شد که نخستین انسانهای این مرز و بوم به برداشت های عینی خود از طبیعت شکل دادند و نمونه های آن را بر دیوار غارها و بر سفال های کهن می توان دید و این هنر با بیش از دوازده هزار سال قدمت در هر دوره ای از جمله دوره ی باستان، اسلام و دوره ی مغول و تیموری با به وجود آوردن مکاتب گوناگون هنری که این مکاتب هم بر اساس مرکزیت امپراتوری حاکم یعنی بر اساس حاکمیت حاکم بر کشور در آن دوران می باشد یعنی هر جا که مقر حکومت بود، هنرمندان از گوشه و کنار کشور به میل و آغراه و یا با اجبار به آنجا می آمدند. و به علت حمایت ها و کمک هایی که سلاطین هنردوست هر دوره بخصوص سلاطین تیموری (شاهرخ، بایسنقر و ...) از این هنر کردند باعث رواج هنر مصورسازی کتب شد و می بینیم که این هنر به دلیل توجه پادشاهان به احیاء هنرها و یا شاید به نقاشی به عنوان عنصری تزینتی جهت به رخ کشیدن عظمت و اقتدارشان مورد توجه قرار گرفت. چنانکه می بینیم دوره ی حکمرانی تیموریان با وجود مکاتب سمرقند و شیراز و بخصوص هرات در ایران عهد رونق هنر نقاشی و مصوری به شمار می آید و عصری است که هنر نقاشی مینیاتور به اوج خود می رسد و در این دوره عوامل اجتماعی، سیاسی و فرهنگی در پیشرفت این هنر نقش داشتند به طوری که دارالسلطنه ی هرات به مرکز مهمی برای این هنر گردید و همین است که مکتب هرات را می توان کامل ترین مکتب مینیاتوری سازی ایرانی دانست به طوری که در این مکتب شاهد مهمترین مقطع مصورسازی کتب هستیم، و کتاب هایی که به زیبایی در این مکتب تصور گردید، و وسیله ای برای تبلیغات و مقاصد سیاسی بوده است.</p> <p>در دوره ی تیموریان به علت حمایت هایی که سلاطین تیموری از نگارگران می کردند می توان به نگارگران برجسته ای چون خلیل نقاش و غیاث الدین و کمال الدین بهزاد اشاره کرد، بهزاد نام آورترین نگارگر و هنرمند بزرگ ایرانی است و آثار زیبایش سهم عظیمی در رونق هنر نگارگری ایرانی دارد و او توانست با تعلم شاگردان متعدد سنت های قدیم هنری را حفظ کند و توانست در سلک نگارگران خاص سلطان حسین بایقرا درآید.</p> <p>کلید واژه: نگارگری، مینیاتور، نقاشی، مصور، هرات، بهزاد.</p>		

نظر استاد راهنما برای چاپ در پژوهش نامه دانشگاه

مناسب است تاریخ و امضا:

مناسب نیست

۹۱

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	چکیده
	مقدمه
	فصل اول: چارچوب تحقیق
۲	۱-۱- بیان مسئله
۳	۲-۱ هدف و اهمیت تحقیق
۴	۳-۱ سئوالات و فرضیات تحقیق
۴	۴-۱ قلمرو، روش و پیشینه ی تحقیق
	فصل دوم: نگارگری
۹	۱-۲ تعریف و بررسی هنر نگارگری
۱۲	۲-۲ نگارگری ایرانی و ویژگی های آن
۱۵	۳-۲ نام گذاری مکاتب نگارگری
۱۷	۴-۲ مینیاتور
۲۱	۵-۲ پیدایش نقاشی ایرانی و سیر تاریخی آن
۲۴	۶-۲ بررسی کلی نقاشی ایران از آغاز تا ظهور تیموریان
	فصل سوم: نگارگری در دوره ی تیموریان (۵۵۱-۹۱۶هـ / ۱۳۶۹-۱۵۱۰ م)
۳۸	۱-۳ ویژگی کلی دوره ی تیموریان
۴۷	۲-۳ مکتب سمرقند
۴۹	۳-۳ نگاره های نسخه های خطی در مکتب سمرقند
۵۲	۴-۳ دیوارنگاره های کاخ های سلطنتی سمرقند
۵۵	۵-۳ مکتب شیراز دوم
۶۰	۶-۳ نگاره های مصور مکتب شیراز
	فصل چهارم: مکتب هرات
۷۳	۱-۴ مکتب هرات
۸۹	۲-۴ نگاره های مصور مکتب هرات
۱۰۶	۳-۴ عوامل مؤثر در گسترش نقاشی تیموری
۱۱۱	۴-۴ اهمیت مکتب هرات
	فصل پنجم: نگارگران دوره ی تیموری
۱۱۸	۱-۵ قاسم علی چهره گشا
۱۱۹	۲-۵ شاه مظفر
۱۲۰	۳-۵ مولانا ولی الله
۱۲۰	۴-۵ روح الله میرک خراسانی
۱۲۱	۵-۵ غیاث الدین

۱۲۱ ۶-۵ خلیل
۱۲۲ ۷-۵ کمال الدین بهزاد
۱۲۵ ۸-۵ مکتب بهزاد و شاگردانش
۱۲۸ آثار بهزاد و ویژگی های آن
	فصل ششم: نتیجه گیری
۱۳۸ ۱-۶ نتیجه
۱۴۱ فهرست نگاره ها
۱۴۶ فهرست منابع و مأخذ
۱۵۰ فرهنگنامه ها
۱۵۱ تصاویر

چکیده

نگارگری به عنوان يك هنر سابقه اي چند هزار ساله دارد به طوري كه اين هنر در ايران از زماني كه آغاز شد كه نخستين انسان هاي اين مرز و بوم به برداشت هاي عيني خود از طبيعت شكل دادند و نمونه هاي آن را بر ديوار غارها و بر سفال هاي كهن مي توان ديد و اين هنر با پيش از دوازده هزار سال قدمت در هر دوره اي از جمله دوره ي باستان، اسلام و دوره ي مغول و تيموري با به وجود آوردن مكاتب گوناگون هنري كه اين مكاتب هم بر اساس مركزيت امپراتوري حاكم يعني بر اساس حاكميت حاكم بر كشور در آن دوران مي باشد يعني هر جا كه مقرر حكومت بود، هنرمندان از گوشه و كنار كشور به ميل و اكراه و يا با اجبار به آنجا مي آمدند. و به علت حمايت ها و كمك هايي كه سلاطين هنردوست هر دوره بخصوص سلاطين تيموري (شاهرخ، بایسنقر و) از اين هنر كردند باعث رواج هنر مصورسازي كتب شد و مي بينيم كه اين هنر به دليل توجه پادشاهان به احياء هنرها و يا شايد به نقاشي به عنوان عنصر ي تزئيني جهت به رخ كشيدن عظمت و اقتدارشان مورد توجه قرار گرفت. چنانكه مي بينيم دوره ي حكمراني تيموريان با وجود مكاتب سمرقند و شيراز و بخصوص هرات در ايران عهد رونق هنر نقاشي و مصوري به شمار مي آيد و عصري است كه هنر نقاشي مينياتور به اوج خود مي رسد و در اين دوره عوامل اجتماعي، سياسي و فرهنگي در پيشرفت اين هنر نقش داشتند به طوري كه دارالسلطنه ي هرات به مركز مهمي براي اين هنر گرديد و همين است كه مكتب هرات را مي توان كامل ترين مكتب مينياتوري سازي ايراني دانست به طوري كه در اين مكتب شاهد مهمترين مقطع مصورسازي كتب هستيم، و كتاب هايي كه به زيبايي در اين مكتب مصور گرديد، و وسيله اي براي تبليغات و مقاصد سياسي بوده است.

در دوره ي تيموريان به علت حمايت هايي كه سلاطين تيموري از نگارگران مي كردند مي توان به نگارگران برجسته اي چون خليل نقاش و غياث الدين و كمال الدين بهزاد اشاره كرد، بهزاد نام آورترين نگارگر و هنرمند بزرگ ايراني است و آثار زيبايش سهم عظيمي در رونق هنر نگارگري ايراني دارد و او توانست با تعليم شاگردان متعدد سنت هاي قديم هنري را حفظ كند و توانست در سلك نگارگران خاص سلطان حسين بايقرا در آيد.

كليد واژه: نگارگري، مينياتور، مصور، هرات، نقاشي، بهزاد.

مقدمه

نگارگری يك هنر تجریدی است که عالم حضور و عالم شهود را با هم منعکس می کند و تصویر بهانه ای است برای بیان آن مطالبی که در قلب و دل است، این هنر عالمی را تصویر می کند که بسیار عمیق است و توجه انسان را از عالم اطراف به يك عالم حقیقی و ملکوتی نزدیک می کند و هنر نگارگری ایران از دیرباز در سرزمین ها موجب تحسین و اعجاب همه ی فرهنگ دوستان و فرهیختگان بوده است و با وجود سابقه ی دیرینه ای که داشته، هیچگاه غبار کهنگی بر خود نگرفته و در سرتاسر تاریخ با فرهنگ های بیگانه و سنت های ناهمگون شرقی و غربی برخورد کرده و غالباً به نتایج جدید دست یافته است. و با وجود تاثیرات خارجی گوناگون و دگرگون کننده می توان نوعی پیوستگی درونی را در تحولات تاریخی نقاشی ایران تشخیص داد. دیربست که این هنر توجه بسیاری از هنروران و پژوهندگان را به خود جلب کرده، و تاکنون پژوهش های گسترده ای در این زمینه به عمل آمده؛ اما هنوز مسایل حل نشده و گره های ناگشوده ای پیش روست که شناخت ما را درباره ی سرچشمه ها و چگونگی تحول تاریخی، نقش فرهنگی و اجتماعی، زیباییشناسی و ویژگی های فنی این هنر را دشوار می کند. از این رو، ضرورت و اهمیت بررسی های تحلیلی در جنبه های مختلف این موضوع بیش از پیش محسوس است. اما روی هم رفته ایرانیان سهم چندانی در تحقیقات مربوط به این هنر ادا نکرده اند از جمله دلایل مختلفی چون مشکل دسترسی به اصل آثار و منابع تحقیق است که تعداد قابل توجهی از کتاب ها، مرقعات و آثار تصویری به طرق مختلف از کشور خارج شده و در کتابخانه ها، موزه ها و مجموعه های خصوصی نگهداری می شود. و نیز شماری از اسناد تصویری کهن ایرانی در خارج از مرزهای کنونی کشور قرار دارد. و گزافه نیست اگر بگوییم که بیشترین و معتبرترین اطلاعات که امروزه درباره ی این هنر داریم، مدیون تلاش خاورشناسان غربی هستیم چرا که آنها محصول کار خود را در قالب مقاله و کتاب منتشر می کنند و در واقع با دید خود به آثار تصویری ایران نگریده و نتیجه آنکه یا مجذوب و شیفته ظرافتکاری و چیره دستی آفرینندگان آثار شده اند و یا از این همه قرابت در روحیه شرقی در شگفت مانده اند چنانکه اطلاق لفظ «مینیاتور» بر نقاشی ایرانی از برداشتی این چنین مبهم ناشی شده است.

در دوره های مختلف در ایران هنر نقاشی و نگارگری رواج داشته که این هنر بیشتر در شمار هنرهای کتاب آرا بوده است و در صنعت کتاب آرایی، دو هنر نقاشی و خوشنویسی در کنار هم قرار می گیرند؛ البته در بهترین نمونه های نگارگری نظیر مکتب هرات دوره ی تیموری هنر نقاشی بر خطاطی پیشی می گیرد. و به طور کلی هنر نگارگری ایرانی با تصویرسازی نسخ خطی قرار می گیرند، و بسیاری از این آثاری را که نگارگری می شده است برای جلوه گری ساختن قدرت حامیان خود خلق شده اند.

در دوره های مختلف سلاطینی که سلطنت ایشان در کشور ایران امتداد و دوام یافته، هر کدام به نوبت خود در پیشرفت این هنر رعایت اهتمام را به جا آورده اند و از آن جمله ایلخانان، تیموریان، صفویان بودند و تقریباً بقایای آثار تمام این ازمنه و ادوار و چگونگی اهتمام مردم را در این مورد گویای آن بوده و نیز درجه رغبت و تمایل ایشان را به تزیین و آرایش کتب و

تصویر صور آن نشان می دهد. سمرقند و هرات در زمان تیمور، شاهرخ، بایسنقر، سلطان حسین بایقرا و وزیر او امیر علیشیر نوایی مجمع نویسندگان بلندپایه و کانون هنر و ترقی و مرکز هنروران و نقاشان زبردست و سرآمد بوده است.

در آخر اینکه این مقاله با تحقیق در منابع فارسی و در زمینه ی هنر و نقاشی ایرانی انجام گرفته و می کوشد به مدد اطلاعات موجود تصویری کلی و فشرده از تاریخ نقاشی و نگارگری ایران ارائه کند. تصویری که سرچشمه ها، تحولات مختلف، مکتب های مهم، نمایندگان برجسته و نمونه های شاخص این هنر را نشان می دهد.

فصل اوّل

کلیات

۱-۱ بیان مسئله

نگارگری به عنوان يك هنر، سابقه اي چندین هزار ساله دارد به طوري که در گذشته نگارگری را از تصاویری که انسان غارنشین در غرب ایران در حدود ۲۴۰۰ سال پیش از میلاد بر روی دیوار غارها کشیده اند را می توان مشاهده کرد که در تاریخ نگارگری ایران با تغییراتی تکرار گردید ولی موضوع و شکل اصلی خود را حفظ کرده و در دوره های مختلف با به وجود آمدن مکاتب هنری گوناگون و با حمایت ها و کمک هایی که سلاطین هنردوست هر دوره به خصوص سلاطین تیموری (شاهرخ، بایسنقر، میرزا حسین بایقرا)، از این هنر کردند باعث گسترش و رونق این هنر شدند و در عوض هم نگارگران به نگارگری کاخ های آنها و بعضی از کتب می پرداختند که این به رواج هنر مصورسازی کتب کمک کرد. این هنر در ایران از دیرباز، ریشه در نهادهای فرهنگی و اجتماعی، سنت های هنری و ویژگی های روحی و معنوی مردم داشته است، به همین علت بسیاری از عوامل مؤثر در زندگی مردم ایران، نه تنها در آثار و شیوه ها و مکاتب هنری، بلکه تعیین محتوای آنها بازتاب یافته و نقش بسزایی داشته است و در واقع تلاش شده تا در این پایان نامه در دوره ای خاص از تاریخ این مسئله مورد تفحص و بررسی قرار گیرد.

۲-۱ هدف و اهمیت تحقیق

غالب کوشش‌ها برای شناساندن هنر نگارگری ایران و تاریخ آن در دوره‌های مختلف پیدایش و جلوه‌ی این هنر توسط خاورشناسان غربی صورت گرفته است و تنها در سال‌های اخیر است که پژوهندگان ایرانی به بررسی‌های دقیق‌تری در این زمینه پرداخته‌اند. شناخت تاریخ هنر نگارگری در ایران باید از جنبه‌ها و دیدگاه‌های گوناگون که در مجموع با یکدیگر ارتباطی نزدیک و تنگاتنگ دارند به عمل آید.

هدف من از نوشتن این پایان‌نامه این بود که سیر تحول تاریخی هنر نقاشی یا به زبانی نگارگری در دوره‌ی تیموریان مورد بررسی قرار گیرد، و اینکه هنر نگارگری در هر دوره حتی قبل از تیموریان با وجود مکاتب گوناگون چه تغییراتی کرده و چه عواملی در این تغییرات مؤثر بوده و چرا نگارگری در دوره‌ی تیموریان با مکتب هرات به اوج خود می‌رسد و باعث به وجود آمدن کتب مصور زیادی در این دوره شده است که سرمشقی برای سایر مکاتب بعد از تیموریان شد، و چه دلایلی وجود داشت که مکتب هرات به یک پارادایم (نمونه و الگو) تبدیل شود، در این دوره‌ی تاریخی بر خلاف آنچه که برخی وزیران دانشمند و حاکمانی که تحت تأثیر دین اسلام و فرهنگ و تمدن ایرانیان واقع شده بودند، مباحث هنری، فرهنگی و ادبی رشد و اعتلایی صد چندان یافت و بها و ارزش دادن به مقولات فرهنگی و اهمیتی که در این دوران برای مباحث هنری قابل بودند، موجبات رشد و اعتلای فرهنگ و هنر را فراهم آورد. و همچنین در این پایان‌نامه تلاش شده بعد از توضیح مختصری از هنر نگارگری در دوران قبل از تیموریان به عوامل سیاسی، اجتماعی و فرهنگی مؤثر در پیشرفت هنر نگارگری در دوره‌ی تیموری اشاره شود و سپس به اهمیت عصر تیموریان و مکاتب مختلف آن پرداخته شده و مهم‌ترین هنرمندان و آثار هنری این دوره مورد بررسی قرار گرفته است.

و در اهمیت آن می‌توان گفت که ما با شناخت این هنر گذشته خود را بشناسیم و بدانیم که گذشتگان ما همواره این هنر را چگونه به کار برده‌اند و در راه پیشرفت آن چه کارها و کوشش‌هایی انجام داده‌اند و نگارگری‌هایی که از کتاب‌ها در موزه‌های مختلف برجای مانده، همه نشان می‌دهد که ایران نقش مهمی در پیدایش و تکامل این هنر داشته است.

۳-۱ سوالات و فرضیات مطرح شده

- آیا هنر نگارگری از دیرباز مورد توجه بوده است؟
- چه عواملی باعث شد تا مکتب هرات به صورت یک پارادایم تبدیل شود؟
- آیا هنر نقاشی چینی تأثیری در نقاشی و نگارگری ایرانی در دوره‌ی تیموری داشته است؟
- چرا نگارگری در دوره‌ی تیموریان با مکتب هرات به اوج خود می‌رسد؟
- چرا استاد بهزاد به عنوان سرآمد مکتب هرات شناخته شده است؟
- چه عواملی باعث پیشرفت نگارگری و نقاشی در دوره‌ی تیموریان شد؟

۴-۱ قلمرو، روش و پیشینه‌ی تحقیق

عصر تیموری و روند تاریخی آن در پیشرفت هنر نگارگری اساس و پایه‌ی تحقیقات این پایان‌نامه بوده است. این هنر (نگارگری) با بیش از دوازده هزار سال قدمت، آن‌چنان پشتوانه‌ی این هنر و فرهنگ و هنر این مرز و بوم ساخته است که آن را در میان هنر و تمدن سایر ملل و اقوام شاخص و متمایز می‌سازد.

غارهای همیان و میرملاس در لرستان غربی، میراث دار قدیمی‌ترین آثار نگارگری در این سرزمین هنرپرور می‌باشد. هنرمندان و نگارگران ایرانی در طی تمامی دوران‌ها در پی رسیدن به کمال و دست‌یازیدن به معرفت از راه تصویرسازی و نمایش آفریده‌ها و مخلوقات خداوندی در آثار خویش بوده‌اند، و تحقیق و تفحص علمی در زمینه‌ی مطالعه‌ی هنر نگارگری کوشش با اهمیتی است که جز با پیگیری‌های مداوم اندیشمندان و محققین در قالب فعالیت‌های گروهی و چندجانبه میسر نمی‌شود، و چون این هنر در تمامی دوره‌ها در حال تغییر بوده؛ اما اوج آن در زمان تیموریان است و چون هرات مرکز آن به حساب می‌آمد، بی‌شک نگاه ویژه‌ی به آثار نگارگری این دوره از هرات تا تبریز همراه با مبتکران آن لازم و ضروری به نظر می‌رسد.

منابع و مأخذی که در این پایان‌نامه مورد استفاده قرار گرفته شامل تاریخ عمومی، سفرنامه‌ها، تاریخ هنر و کتب تاریخی و هنری و غیره ... بوده است. از میان منابع دست‌اول بعضی از کتب مثل زبده التواریخ حافظ ابرو، روضه‌الصفای میرخواند و ... نیز مورد مطالعه قرار گرفته؛ اما به دلیل اینکه به صورت وقایع نگاری بوده و یا اینکه به مسایل ادبی و سیاسی پرداخته و مطلب خاصی در ارتباط با موضوع پایان‌نامه نداشته، در کتاب شناسی آخر پایان‌نامه از آنها نامی برده نشده است، حال به بررسی و معرفی بعضی از منابع دست‌اول می‌پردازیم:

- روضه‌الصفای سیره الانبیاء و الملوك و الخلفاء: تألیف محمد بن خاوندشاه بن محمود «میرخواند» از مشهورترین تاریخ‌های عمومی است. میرخواند، مؤلف روضه‌الصفای در پناه امیری ادیب همچون امیرعلی شیرنوی و سلطان هنرپروری چون سلطان حسین بایقرا در هرات روزگار گذرانید، میرخواند از مورخان بزرگ فارسی‌زبان سده‌ی نهم هرات که از نظر دقت در صحت مطالب تاریخی در میان مورخان دیگر بی‌نظیر است. تاریخ تألیف روضه‌الصفای حد فاصل سال‌های ۸۷۳-۹۰۲ هـ.ق / ۱۴۶۸-۱۴۹۷ م. است و این کتاب با ذیل‌های آن صاحب سه مؤلف است: نخست: میرخواند (تألیف مجلدات ۱-۶) و دوم: خواند میر (مجلد هفتم) سوم: رضاقلی خان هدایت (مجلدات ۸ تا ۱۰).

روضه‌الصفای تاریخی است مفصل و مشروح با نثری سخته و پخته در لابه‌لای مطالب آن گاه مطالبی از بعضی منابع آمده که امروزه در دست نیست. اگر در مقام مقایسه با دیگر تاریخ‌های عمومی برآنیم فقط تاریخ‌هایی چون «تاریخ طبری» و «کامل» این اثر توان برابری و همسنگی با اثر سترگ میرخواند را دارند و در زبان فارسی بعد از روضه‌الصفای، حبیب‌السیر قرار دارد که اندکی بعد از روضه‌الصفای در اواخر عصر تیموری نگاشته شده است و مجلدات

پنجم، ششم و هفتم روضه الصفا شامل تاریخ مفصل تیموریان است و از منابع مهم این دوره به حساب می آید.

- مطلع السعدین و مجمع البحرین: این اثر به قلم مولانا کمال الدین عبدالرزاق سمرقندی یکی از منابع مهم این دوره است. این کتاب حوادث سال های ۷۰۴ تا ۸۷۳ هـ.ق. یعنی از زمان تولد سلطان ابوسعید بهادر خان مغول تا قتل سلطان ابوسعید گورکانی همراه با شرحی از حوادث سال های ۸۷۴ تا ۸۷۵ هـ یعنی سال های نخستین جلوس سلطان حسین بایقرا را شامل می شود. این کتاب در دو جلد است که جلد اول آن وقایع سال های ۷۰۴ تا ۸۰۷ (سال مرگ تیمور)، را شامل می شود. جلد دوم از آغاز سلطنت شاهرخ است تا قتل سلطان ابوسعید.

- مجمع التواریخ السلطانیة یا مجموع التواریخ: این اثر متعلق به حافظ ابروست. تألیف این کتاب در سال ۸۲۶ هـ.ق. به امر بایسنقر میرزا شروع می شود و دو سال طول می کشد. این کتاب در چهار جلد تنظیم شده است و بزرگ ترین و مفصل ترین تألیف تاریخی اوست و حوادث تاریخی را از آغاز آفرینش تا سال ۸۳۰ هـ را در بر دارد و هیچ مورخی وقایع بعد از مرگ تیمور را همچون حافظ ابرو، بدین دقت و تفصیل ننوشته است و مورخان دیگر به دلیل اینکه حافظ ابرو هیچ رویدادی را فروگذار نکرده است، کتاب او را پیش روی خویش داشته اند و از آن بهره ها گرفته اند و فی الواقع مطالب اوست که در مطلع السعدین، مجمل فصیحی و روضه الصفا و حبیب السیر و غیره مورد استفاده مستقیم و غیرمستقیم قرار می گیرد. حافظ ابرو در خدمت تیمور و شاهرخ و بایسنقر به سر برد و بخصوص دو سال با شاهرخ در سفر و حضر همراه و جلیس بود و واقعیات عصر تیموری را از نزدیک مشاهده کرد. وی در تاریخ نویسی شیوه ی امانتداری را رعایت نموده و در اثرش از هر جا و هر تاریخی که به مصادر آنها دسترسی داشته، یاد کرده است.

- ظفرنامه مولانا نظام الدین شامی: وی از مورخان قرن هشتم و اوایل قرن نهم هجری است و از مردم شنب غازان تبریز بوده و در سال ۸۰۴ هـ تیمور او را مامور می کند تا تاریخ سلطنت خود را و وقایع آن روزگار را بنویسد و او ظفرنامه را می نگارد که شرح حوادث مربوط به تیمور تا سال ۸۰۶ هـ است. این کتاب قدیمی ترین تاریخی است که درباره ی زندگی و فتوحات تیمور نوشته شده است.

- ظفرنامه شرف الدین علی یزدی: از دیگر مورخان عصر تیموری است و کتابی دارد که ظاهراً در اصل موسوم به «فتح نامه» بوده و بعدها به قرینه و قیاس با ظفرنامه شامی به ظفرنامه یزدی مشهور شده است. این کتاب به دستور ابراهیم سلطان پسر شاهرخ (متوفی ۸۳۸ هـ) در سال ۸۲۲ هـ شروع و در سال ۸۲۸ هـ به پایان رسیده، ظفرنامه وقایع مربوط به دوره ی تیموری از آغاز تا حوادث مرگ وی به سال ۸۰۷ هـ را در بر می گیرد و علی شیر نوایی در مورد او می گوید: «کمال او مورد اعتراف مردم سراسر جهان است.»^۱

^۱ - عیشیر نوایی، مجالس النفائس، تهیه شده توسط غنیموا، تاشکند، ۱۹۶۱م، صص ۳۴ و ۳۵

- کلاویخو: روی گونتالت دکلاویخو^۱ از مقربان دربار هانری سوم، پادشاه کاستیل بود و در سال ۱۴۰۳ م. ۸۰۶ هـ. ق. در راس يك هیئت سه نفره، به عنوان سفارت از طرف هانری از اسپانیا عازم سمرقند، دربار امیر تیمور گورکانی شد و در سال ۱۴۰۴ م. به مقصد خود رسید. وی دو سال بعد به مادرید بازگشت. کلاویخو که مردی تیزبین، نکته سنج و مدبر بود، با قلم توانایی خود، مشاهداتش را در طی این مسافرت طولانی در سفرنامه ی خود نگاشته است که حاوی مطالب سودمندی درباره ی اوضاع سیاسی و اجتماعی آن زمان می باشد.

^۱ - Puxgontlet deklavixo

فصل دوم

تعريف و بررسي هنر نگارگري

۱-۲ تعریف و بررسی هنر نگارگری

بررسی هنر نگارگری ایران در قرن بیستم میلادی آغاز گردید ولی از آن زمان تاکنون با انتشار مواد و اطلاعات مضاعف و جامع و انجام مطالعات ویژه درباره ی جنبه های خاص این موضوع، دهه به دهه بر اهمیت آن افزوده شده است. برگزاري نمايشگاه هاي پي در پي، در شهرهاي مختلف اروپايي، آمريكايي و (در پاریس، برلین، مونیخ و) نمونه های ناشناخته و زیبایی از نگارگری و نقاشی ایران را به جهانیان عرضه نموده و شناساند. لیکن در این قلمرو هنوز مشکلات لاینحل و نکاتی تاریک وجود دارد که اغلب نمی توان قاطعانه آنها را اثبات نمود. هنر مینیاتورسازی و نقاشی ایرانی جوهره و هنری عارفانه و عاشقانه و شیرازه ای عرفانی و معنوی داشته و همواره انسان را به سوی کمال مطلق سوق داده است.^۱

نقاشان نگارگر ایرانی، همچون شاعران بر اساس اعتقادات خاصی به نقاشی می پرداختند و جز شهود و تجلی جلوه های متنوع از معبود در خیال خویش نمی پروراندند چرا که هنرمند نگارگر ایرانی آنچه را از طبیعت لازم دارد به عاریه می گیرد، اما خود را در قید و بند آن اسیر نمی کند، بلکه طبیعت را آن گونه که به یاد می آورد به تصویر می کشد.^۲

کتاب های تخصصی نقاشی و نگارگری کمتر به اصل واژه و مفهوم و تعریف آن پرداخته اند. به نظر می رسد به رغم برخی اختلاف نظرهایی که در معنی و مصداق این هنر به صورت تخصصی وجود دارد، تعریف آن بدیهی پنداشته شده و اکثر محققان و مؤلفان این حوزه از هنر بی آنکه تعریفی از آن ارائه نمایند به مباحث تحقیقی و تاریخی هنر نقاشی پرداخته اند.^۳ در فرهنگ عمید اصطلاحاتی چون نقاشی، نقش بند، نقش نقار، نگار، نگارگر و نگاره و به شرح زیر معنی شده اند:^۴

نقاش: عربی (به فتح نون و تشدید قاف) صورتگر، چهره پرداز، رنگ کننده، کسی که صورت کسی یا چیزی را بر روی کاغذ یا چیزی دیگر نقش کند.
نقش بند: نقاش، کسی که صورتی را بر چیزی نقش کند.

^۱ تاریخ و سبک شناسی نگارگری و نقاشی ایرانی، رامونا محمدی، تاریخ و سبک شناسی نگارگری و نقاشی ایرانی، مرکز آموزش علمی - کاربردی فرهنگ و هنر واحد ۱۱ تهران، ص ۱۹.

^۲ - تاریخ نقاشی ایران از آغاز تا عصر حاضر، مرتضی گودرزی (دیباج)، تاریخ نقاشی ایران از آغاز تا عصر حاضر، تهران، سمت، ص ۵.

^۳ - تاریخ هنر ایران، جلد ۲، جهانگیر نصری اشرفی، عباس، شیرزادی، آهودشتی، جهانگیر نصری اشرفی، تاریخ هنر ایران، جلد ۲، تهران، انتشارات آرون، ص ۱۳۳۵.

^۴ - فرهنگ فارسی عمید، حسن عمید، جلد ۲، تهران ۱۳۶۹، امیرکبیر، صص ۱۹۱۶ - ۱۹۱۴